

ПЕРЕКЛАДИ

Казимир Твардовський

ЧОМУ ЗНАННЯ – ЦЕ СИЛА?*

*Лекція на відкритті Публічних університетських лекцій у Львові
10 листопада 1912 року*

Kazimierz Twardowski

DLACZEGO WIEDZA JEST POTĘGĄ?

*Wykład na otwarciu Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich we Lwowie
10. listopada, 1912*

© І. Карівець, переклад, 2016

* Переклад з польської здійснено Ігорем Карівцем за виданням: Twardowski, K. (1976). Dlaczego wiedza jest potęgą? Wykład na otwarciu Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich we Lwowie 10. listopada, 1912. *Ruch Filozoficzny*, 34(1/2), 25-33. Літературне редагування Ірини Карівець.

Переклад здійснений в межах проекту № 31Н 13 0013 82 «Казимир Твардовський: електронне видання вибраних філософських праць українською мовою» Національної програми розвитку гуманітаристики Міністерства науки і вищої освіти Республіки Польща.

Казимир Твардовський

ЧОМУ ЗНАННЯ – ЦЕ СИЛА?

Один із найбільших мудреців усіх часів, який жив у IV ст. до Різдва Христового в Греції, Аристотель, розпочинає одну зі своїх праць реченням: *Pantes antropoi ton eidenai oregontai physei*. Усі люди за своєю природою жадають знання, або іншими словами: кожна людина має вроджений потяг до знання. Це є однією з найвідоміших і найпоширеніших істин, і на кожному кроці ми зустрічаємо факти, які її підтверджують. Хлопчик, який розламає подаровану йому іграшку, щоб зазирнути досередини, перехожий, який, побачивши збіговисько, сам приєднується до нього й утискається в натовп, аби побачити, що там сталося, юнак, який, затамувавши подих, читає повчальну книжку, щоби здобути найбагатші відомості, мандрівник, який вирушає, ризикуючи життям, у далекі та невідомі краї, аби вивідати таємницю їхнього укладу та населення, вчений, який зрікається всіх насолод життя й повністю віддається дослідженню обраних ним проблем, мудрець, який наодинці зі собою, далеко від людей і світу, розмірковує про сутність буття – всі вони прагнуть знання. Вони хочуть досягнути *знання*, вони прагнуть *дізнатися*, чим є щось, яким воно є чи було, чому є таким, а не іншим. Вони всі хочуть заспокоїти свою *цікавість*, яка не дає їм спочити доти, доки вони не дізнаються про те, про що прагнуть дізнатися – цікавість, яка, заспокоївшись в одному напрямку, звертається до іншого, невпинно наказуючи людині здобувати щораз нове знання. Ця цікавість часто буває дуже невибагливою, а інколи сягає найбездонніших глибин і найвищих вершин, до яких людський розум взагалі здатний піднятися; але так чи інакше, чи йдеться про незначні чи про великі речі, у тій чи в іншій формі всі люди за своєю природою жадають знання.

А жадають його, перш за все, заради нього самого, не думаючи одразу про побічну його користь. Тому що саме заспокоєння цікавості, саме пізнання чогось нового є для людини великою приємністю та приносить їй неабияке задоволення. Простий люд часто насміхається зі вчених, що скніють над проблемами, розв'язання яких, як говориться, нікому нічого не принесе, – але цей люд забуває, що і йому нічого не приносить, коли він дізнається ім'я самогубця, труп якого знайдено в лісі, або як виглядають далекі краї, що ними він мандрує у кіно: це йому нічого не дає, окрім, власне, щирого задоволення, яке впливає із заспокоєння цікавості, потягу до знання. Однак помилявся би той, хто вважав би, що ми володіємо потягами лише для того, аби ті слугували нам джерелом задоволення, яке виникає через їх заспокоєння. Це задоволення є приманкою, яка схиляє нас до заспокоєння потягів, хоча саме їхнє заспокоєння поза задоволенням, пов'язаним із ним, має набагато глибше значення й набагато більшу важливість. Бо дії, за допомогою яких ми заспокоюємо наші потяги задля, – як нам здається, – самого лише

задоволення, потрібні або для підтримування й розвитку нашого власного життя, або для підтримування й розвитку життя людства. Достатньо згадати собі роль, що її відіграє в нашому житті виявлюваний у голоді потяг до їжі, заспокоєння якого приносить нам таке інтенсивне, таке велике задоволення. Однак ніхто не скаже, що ми їмо лише з тією метою, аби принести собі задоволення. Бо їмо, щоб не померти з голоду, щоб вижити.

Отже, набуття знання багато в чому є подібним до харчування, і ця подібність проявляється в цілій низці метафор, які використовує наша мова, говорячи про знання та його набуття. Ми називаємо порожньою голову, якій бракує відомостей і знання, так само як порожнім є шлунок. Йому треба їжі, так само як і порожній голові треба духовної, розумової поживи. Сьогодні найбільш поширеним засобом розумової поживи є книжки, адже над королівською бібліотекою у Берліні пруський король, смертельний ворог нашого народу, але дбайливий просвітитель власного, помістив напис: «*Nutrimantum spiritus*» [Пожива для духа]. В релігійній літературі навіть говориться про духовну поживу. А найвищі навчальні заклади, тобто університети, – один з яких, наш Львівський університет Яна Казимира, сьогодні запросив панство на цю зустріч, – називають *Alma mater* – матір'ю, яка живить, бо звідси усім представникам народу і суспільства виходить, безпосередньо чи опосередковано, пожива для духа й розуму.

І так само як від доброї їжі організм росте й розвивається та з кожним днем дедалі набирається сил, так і розум, живлячись духовною стравою, набуває знань і збагачується відомостями та щодня зростає на силі. Ці сили духа слугують, так само як і сили тіла, найпростішим життєвим потребам та їхньому заспокоєнню. Боротьба за існування уже на найнижчих щаблях розвитку індивіда потребує не лише сильних плечей, але також і знання про те, як, коли й де ці сильні плечі застосовувати. І вже тоді людське знання, набуте з досвіду, стає, окрім добре розвинутих м'язів, тією силою, котра гарантує людині перемогу в наступальній і оборонній війні з дикими звірами чи з ворожими племенами.

У ті прадавні часи, коли людина з кожним днем набувала якогось нового досвіду, розширюючи тим самим свої знання, одного разу вона відкрила таке знання, завдяки якому почуття її власної сили й могутності непомірно зросло. Людина дізналася, що вона може видобувати вогонь, і дізналася, в який спосіб. Знання про це було для неї величезним досягненням. Адже стаючи володарем вогню, людина здобула засіб відлякування звірів, приготування страв, обігріву, обробки металу і так далі – достатньо, аби знання про те, що і як [можна] видобути вогонь, багатьма істориками культури вважалося одним із найважливіших кроків, котрий людство зробило у своєму розвитку. Усвідомлення великої ваги цього нового знання знайшло своє вираження в оповіді про Прометея, який нібито приніс людям вогонь з неба, і за це повинен терпіти жорстоку кару. Бо вогонь – це зброя така потужна, що боги не без тривоги бачать її в людських руках, у них прокидається заздрість через те, що вони вже не самі володіють вогнем і світлом.

Але цей вогонь і це світло, котрими людині вдалося заволодіти проти волі богів, є одночасно символом знання загалом. Вогонь розсіює темінь, перед ним розступається усілякий морок, і знову ж ми зустрічаємо в людській мові багато виразів, в яких знання порівнюється зі світлом, що пломенить зі світоча. Так мовиться про світоч знань, про світло розуму, про просвіту широких суспільних верств, мовиться про освіту й про з'ясування темних загадок, про добу Просвітництва і про

ясну думку. Ці метафори мають своє джерело у спорідненості слів, в яких йдеться про знання й бачення¹. Достатньо навести слова «бачити і знати» [widzieć і wiedzieć], аби це зрозуміти. І так, як світло у прямому значенні цього слова дозволяє нам бачити те, чого ми не бачили в темряві, так само й будь-яка просвіта нашого розуму, будь-яке дане нам пояснення, будь-який набутий нами досвід і будь-яке з'ясування дозволяють нам знати те, чого ми перед тим не знали. Тому не можна дивуватися, що подібно до того, як вогню і світлу міфи приписують надприродне походження, виводячи їх від богів, так само й усяке знання, згідно із первісними віруваннями, таїться на небесах і через богів стає доступним людству. Майже в кожного народу зустрічаємо віру в якогось Бога, котрий наділив людей першопочатками знання.

Таке розуміння походження знання слугує доказом переконаності в тій великій силі, якою є усяке знання. А подальші докази походять уже не з міфології, а з цілої низки історичних фактів, які засвідчують, що протягом довгих віків ті, хто володіли знанням, ревниво його оберігали, щоб зберегти усю його силу для себе і не ділитися нею з іншими. Спочатку всяке знання, яке хоч трохи перевищувало звичайний запас знань, належало жерцям, котрі старанно приховували його від цікавих, і лише в межах своєї касти, свого стану передавали його із покоління в покоління. З тих часів збереглося ще поняття таємного знання, прихованого від очей профанів, не доступного нікому, хто не належить до його хранителів. Навіть сьогодні існують ще залишкові прояви такого стану речей, наприклад, у факті заборони на навчання чужоземців, яка діє в деяких навчальних закладах, або в тому небажанні, з яким деякі діячі усе ще дивляться на зменшення неграмотності та поширення освіти. Це небажання зовсім не впливає з турботи про спокій і щастя тих неосвічених досі верств, але з побоювання втратити виключний чи переважний власний вплив, зі страху, породженого думкою, що сила знання стане доступною тим прошаркам, котрі досі його не мали.

Таким чином переконання про те, що знання є силою, безсумнівно існує, й англійський філософ, який першим, у дещо іншій формі, висловив думку, що знання – це сила, не сказав нічого нового, а лише точно передав словами те, що люди більш чи менш виразно усвідомлювали з давніх давен.

При тім цей англійський філософ, Френсис Бейкон Веруламський, мав на увазі певний вид і напрям знання, а саме: природничо-технічне знання. Справді, у цій сфері сила знання найбільше впадає у вічі, тому ми знову пригадуємо міф про Прометея, який, навчивши людей видобувати вогонь, збагатив їх власне природничо-технічним знанням. Здобуваючи знання у сфері природничих наук і їх технічного застосування, людина опановує сили природи, приборкує їх і робить їх слухняними собі. Як це відбувається – легко зрозуміти. Спостерігаючи за перебігом явищ і подій у природі, людина стверджує, що між певними явищами й подіями виникає сталий зв'язок; стверджує, наприклад, що між напрямом, в якому плине ріка, і формою поверхні землі виникає сталий зв'язок, який полягає в тому, що ріка завжди плине від вищих до нижчих частин місцевості; стверджує, наприклад, що дуплистий стовбур дерева тримається на поверхні води – а зробивши ці відкриття,

¹ У польській мові слова «wiedza» (знання) і «widzienie» (бачення) мають спільне походження. В українській мові їхня спорідненість утрачена, хоча її ще можна простежити на прикладі відповідної пари слів «відати» і «видіти», остатнє з яких є діалектизмом. Втім, вирази «бачу» і «знаю», «розумію» в українській мові часто вживаються як синоніми. – Прим. перекл.

людина використала їх з метою перенесення і себе, і різного вантажу з місця на місце за допомогою стовбура і води. На перший погляд, це дуже примітивне знання, яке стосується доісторичних часів людства, але все ж таки на це знання спираються усі дослідження, обчислення й конструкції інженерів, необхідні для створення сучасних водних шляхів, судноплавних каналів, найпотужніших кораблів тощо. Знання пояснює нам умови, від яких залежать певні події та явища; як тільки ми одного разу пізнали ці умови, то можемо довільно створювати ці події та явища мірою того, наскільки ми власне зможемо реалізувати потрібні для цього умови. Інколи також знання цих умов дозволяє нам не допустити виникнення якогось небажаного явища або події, або ж це явище, чи подію затерти, усунути, відповідно до того, наскільки саме такі умови є необхідними для події чи явища. Наприклад, знання про те, що необхідною умовою виникнення певних хвороб є мікроорганізми, дозволяє нам побороти ці хвороби за допомогою знищення цих мікроорганізмів; знання про те, що кисень є необхідною умовою горіння тіл, дозволяє нам приборкувати пожежу. Знання про те, що необхідною умовою виникнення звуку є коливання якогось тіла, що звук переноситься завдяки коливанням повітря, а далі – знання про умови, від яких може залежати передача коливання іншим тілам, разом створили телефон, що є нічим іншим, як пристроєм для реалізації умов, за допомогою яких звукові хвилі можуть виникати в місцях віддалених від того, де вони виникають початково. І що за сила прихована в цьому пристрої, завдяки якому ми можемо розмовляти з людьми, віддаленими від нас на сотні кілометрів, немовби простору, що відділяє нас від них, зовсім не існує! І чи треба згадувати про грамофон, про аероплан, щоби торкнутися найновіших досягнень людського знання й техніки після стількох інших, як-от парова машина, телеграф та інші. Ми занадто звикли до цього всього, уже ніщо нас не вражає, та все ж мить роздумів над цим дозволяє нам усвідомити величезну силу усіх цих відкриттів та винаходів, в яких відповідне застосування наших знань про умови явищ і подій дозволяє нам у певних межах довільно творити ці явища та події! І щоб цю силу знання відчувати, достатньо пригадати наше безсилля у випадках, коли ми або не знаємо достатньо умов якихось подій, або ж не знаємо способів їхньої реалізації. Так відбувається у сфері метеорології. Ми просто не знаємо, чому цього року маємо тепле й сухе літо, а іншого – холодне і вологе, чому однієї осені маємо ранні морози й сніги, друга ж дарує нам розкішне бабине літо. А коли б ми навіть знали, від яких умов залежить та чи інша погода й стан атмосфери, то, імовірно, не змогли б реалізувати цих умов і таким чином довільно викликати бажану погоду. Згадуючи собі про нашу немічність у цьому випадку, а також у багатьох інших, наприклад, щодо певних захворювань, таких як рак тощо, тим більше ми будемо тішитися, що є стільки випадків, в яких уже сьогодні знання відкрило нам спосіб довільного, у певних межах, створення чи усунення подій та явищ.

Наскільки великою є сила саме природничо-технічного знання, навчає нас ще й історія тих найновіших часів, коли його велетенський розвиток потягнув за собою також і велетенські перетворення економічних, політичних, загальносуспільних і культурних відносин. Форми виробництва, взаємовідносини верств і станів, стосунки між найвіддаленішими країнами й народами – все це зазнало далекосяжних змін завдяки природничому й технічному знанню, що відкриває нам умови явищ і дозволяє нам, створюючи ці умови, створювати також бажані для нас явища, або усуваючи ці умови, усувати небажані явища. Адже тут сила знання полягає в тому,

що воно робить людину ніби співтворцем реальності, дозволяючи їй при формуванні цієї реальності здійснювати вплив тим сильніший, чим ширшим і глибшим стає її знання і чим досконалішими внаслідок цього стають *технічні* засоби в найзагальнішому значенні цього слова.

Але знання виявляє свою силу не лише там, де воно дає нам можливість впливу на перебіг подій. Дуже часто такий вплив є неможливим, бо неможливим є довільне створення або придушення умов, від яких залежить перебіг подій. Попри це, саме вже знання цих умов є безмірно цінним і дає людині велику силу й могутність. Зараз я поясню це на прикладах. Астроном, який точно знає, від яких умов залежить затемнення сонця або місяця, попри знання цих умов, не може довільно викликати жодного затемнення, як і жодному довільно запобігти. Попри це, знання зазначених умов є незмірно цінним. Чому? Бо дозволяє заздалегідь найточніше визначити день, годину, хвилину й секунду початку та закінчення затемнення. Так само знання того факту, що Земля має кулясту форму, дозволило Колумбу заздалегідь визначити, що станеться, коли він постійно в тому самому напрямку почне рухатися її поверхнею на захід. Тому знання дає нам дивовижну здатність сягати в майбутнє й передбачати його. Незважаючи на те, чи можемо ми в даному випадку впливати на це майбутнє й довільно його формувати згідно із нашими бажаннями, сама можливість передбачення є для нас річчю надзвичайно бажаною, адже дозволяє нам відповідно поводитися, приготуватися до цього майбутнього, аби уникнути конфлікту з тим, що буде. Напевно, затемнення сонця й місяця нас мало цікавлять – але вже приклад Колумба навчає нас, яким важливим є вміння передбачати, і таких прикладів дуже багато. Достатньо згадати про регулярну зміну пір року, дня й ночі, припливу й відливу моря, аби усвідомити, наскільки знання регулярності, що панує в природі, є для нас необхідним, і наскільки сильно воно допомагає нам у належному влаштуванні наших життя та діяльності. А треба ще взяти до уваги те, що й усі вищенаведені приклади, в яких людина постає як співтворець реальності, також містять це передбачення, оскільки ми сподіваємося, що створивши певні умови, створимо також і бажану реальність. Тому знання про закономірний зв'язок між умовами подій і самими подіями, тобто загально кажучи, знання про закони природи, дозволяє людині передбачати майбутнє, *передбачати*, а не *вгадувати*. Через це французький філософ Конт також сказав, що «savoir c'est prévoir» – «знати означає передбачати». І чи ця здатність передбачати майбутнє, яку дає нам знання, не є величезною силою? Знову ж, достатньо подумати, що було б, якби це знання в нас відібрали, коли б ми зовсім нічого не знали про те, що відбудеться через годину, завтра, за тиждень і так далі, коли б не знали, чи зійде завтра сонце, чи через тиждень іще існуватиме людство тощо. Тоді б життя зупинилося й завмерло, адже тоді ми також не знали б, чи споживши страву, вгамуємо голод, чи поспавши, відчуватимемо себе бадьорими, чи після звертання до когось мовою, якою досі до нього промовляли, він нас зрозуміє, чи сівши до трамваю, що їде у напрямку Личакова, не заїдемо до головного вокзалу тощо. Тож знання про те, що буде, яке спирається на знайомство із законами природи, є просто умовою життя, необхідною основою нашого побуту, а, отже, тією силою, від якої залежить усе наше існування. І є нею тому, що навчає нас передбачати й тим уможливорює для нас цілеспрямовану діяльність, відповідну поведінку й пристосування до цієї реальності.

Але реальність, яка нас оточує, це не лише природа, це також і люди – такі, як і ми. І не лише на сили природи нам треба зважати, але й на людей, які живуть по-

ряд із нами і які мають таке ж право на життя, як і ми. Без сумніву, людська діяльність теж підпорядковується закономірності й докладне знання цієї закономірності дозволило би нам у подібний спосіб впливати на людей і передбачати їхні дії, як впливаємо ми на природні явища, або їх принаймні передбачаємо в певних межах. Почасти можемо це робити й тепер. Деякі люди досить добре володіють цією здатністю, і цим особам ми приписуємо глибоке знання людської душі; кажемо про них, що вони грають на людських серцях, як на музичному інструменті. Такими й подібними до них зворотами ми висловлюємо переконання у великій силі, якою є докладне знання законів, що керують людською душею, тобто психологічних законів. Брак цього докладного знання призводить до того, що дуже часто ми є безсилими щодо інших людей: не можемо ані керувати ними так, як ми того хотіли б, і навіть не можемо завжди передбачити, що вони в даних обставинах зроблять, і тому ми приречені на крах наших планів, прикрі несподіванки, розчарування тощо. Тому також вплив, значення, влада великих державних мужів, видатних політиків, вождів і провідників народів полягає передусім у тому, що вони є добрими психологами, що вони досконало *знають*, як переконати людей і як їх підкорити собі. Найвиразніше ця сила проявляється у великих творцях релігії і у великих мудрецах, які цілковито усвідомлюють найпотайніші та найсуттєвіші потреби людських душ і вміють завдяки цьому здобути на них далекосяжний вплив, який триває протягом століть і тисячоліть. І видається безсумнівним, що влада над людськими серцями, керування людськими душами, є однією з найбільших сил, доступних людині. З цього також випливає цінність і значення тих галузей знання, що, як історія, наприклад, вчать нас пізнавати душі людей і колективні душі народів, їхнє життя й примхи долі, і відкривають нам таємниці їхніх мотивів і намірів. І тому, хоча історик має справу з минулим, він працює для сьогодення і для майбутнього, адже насправді історія *magistra est vitae* – історія вчить нас життя.

Якби ми більше нічим не завдячували знанню, окрім того, що воно дозволяє нам впливати та реальність і передбачати майбутнє, і дозволяє нам це робити як у сфері природи, так і – хоча, може, й меншою мірою – у сфері людського життя, вже цього було б достатньо для проголошення гасла, що знання – це сила. Але, даючи нам усі ці вигоди й наділяючи нас такими великими можливостями впливу, освітлюючи нам дорогу життя, аби ми могли охопити поглядом напрямок, в якому йдемо, і побачити знаряддя праці, що лежать на дорозі, воно одночасно розсіює морок і тим звільняє нас від того неприємного відчуття, яке породжує в кожній людині таємнича темрява. А такою темрявою є численні хибні судження та заобони, які походять з дитячого віку людства, і тримаються тим затятіше, чим слабше променіє світло знання та освіти. Ці хибні судження та заобони обмежують людину, отруюють їй життя, паралізують сміливий політ думки – і дуже часто вони зводять її на манівці, кажучи їй марнувати час і сили на досягнення недосяжних речей. Якою бідною є, наприклад, людина, яка боїться чарів, боїться числа 13, жахається, коли хтось подає їй руку через поріг – як шкода сил і часу людини, котра все своє життя витрачає на те, щоб за зірками визначити власне чи чуже майбутнє, або ж скніє над комбінаціями лотерейних чисел, або над винайденням універсальних ліків від усіх хвороб! Ці хибні судження, заобони й змарновані зусилля – смішні, але вони не є чимось висмоктаним із пальця й, можливо, не треба навіть виїжджати за межі Львова, аби зустрітися з ними. Існують також хибні судження іншого виду, від яких нас знання почасти звільнило, а почасти лише зараз починає

звільняти. Такими хибними судженнями були переконання в можливості віднайти квадратуру кола чи створити вічний двигун, таким хибним судженням є переконання, буцімто можна знайти таку форму суспільного устрою, яка б однаково задовольняла усіх людей. Знання – мірою свого розвитку – звільняє нас від такого виду хибних суджень; кожен його крок вперед звільняє людство від тої чи іншої примари, яка тяжіє над ним. Зрештою, кожен з нас має не одну примару, яка отруює йому життя. І нам здається, що ми маємо право вимагати, аби інші люди у своїх судженнях, переконаннях, намірах і захопленнях погоджувалися з нами. Де ми бачимо відмінність у поглядах, там стараємося наш погляд накинути іншому, а коли нам це не вдається, коли інший залишається при своєму, починаємо якимось менш приязно, ніж перед тим, дивитися на нього, ба навіть відчувати до нього зневагу, вважаючи, що йому бракує або достатнього рівня інтелекту, або освіти, або навіть підозрюючи його у злій волі. Звідси залишається лише один крок до засудження такої людини. Таким чином, уся наша поведінка такого виду ґрунтується на фатальній помилці, психологічно зрозумілій, але аніскільки цим не виправданій; на хибному судженні, ніби те, що ми робимо, мислимо, чуємо, любимо, чого хочемо, прагнемо – краще, цінніше, важливіше, ніж те, що мислять, чують, люблять, чого прагнуть і хочуть інші. Так здається кожному з нас, і тому так важко людям порозумітися. Але щойно ми спроможемося піднятися до *ґрунтового знання* про наше місце серед інших людей, щойно усвідомимо, що а ргіогі, ми не маємо жодного права вважати свою думку кращою за думку іншого, свою волю ціннішою за волю інших, ця примара, яка походить із несправедливих претензій до нашого оточення, повинна зникнути, і тоді ми відчуваємо дивовижну легкість і свободу духа та дії. Тоді також зрозуміємо велику правду, яку відкриває нам французьке прислів'я *tout comprendre, c'est tout pardonner*. Хто все розуміє, той все пробаचाє; це означає: не засуджує іншого, нічого не ставить йому на карб, не хвилюється, не гризеться, не казиться й не кидається, коли інший не робить того, чого він хоче, або коли чинить наперекір його намірам.

Але цей принцип можна застосовувати не лише до людей, але й до всього світу, з яким ми стикаємося в нашому житті. Бо не лише люди часто руйнують наші плани, але до цього спричиняється також і так званий перебіг подій, так звана доля, до цього спричиняються обставини, умови, стосунки тощо. І знову ми потребуємо ґрунтового знання про те, в яких межах ми можемо впливати на цей перебіг подій, і де закінчується наша над ним влада. Всяка боротьба зі своєю долею, всяке відчуття незадоволення, скривденості, всяке биття головою об стіну є проявами хибного судження, нібито це могло щось у даному становищі змінити. А тим часом це все лише утруднює нам точне орієнтування в даному становищі й вибір засобів, які могли би принаймні згладити його негативні сторони. Той же, хто знає, що стурбованість і сум, заламування рук і нарікання ніколи ще ані на йоту не змінили існуючого стану речей на кращий, той не марнуватиме своїх сил на подібні заняття. І тоді він відчує в собі дивну силу й могутність, ґрунтовану на тому, що цей жереб, цей перебіг подій не здатні повалити його на землю, що він із погідним і спокійним виразом обличчя підставляє груди під усі удари, які йому загрожують, що ніщо не зможе вивести його з рівноваги.

Таке знання дає людині найбільшу силу й могутність, адже робить її незалежною від речей, на які вона не може впливати, робить її вищою за усе те, чому людина, заплутана в хибних судженнях щодо її відношення до світу, підпорядкову-

ється; піднімає її над почестями, майном, людським визнанням і над прив'язаністю до власного життя. Таку людину римський поет оспівує так: і тоді, як валиться весь світ, вона своєї не втратить рівноваги.

Тож знання є силою не лише тому, що дає нам можливість передбачати майбутнє і владу над природою та людьми, але також і тому, що вивільняє нас з-під влади всього, над чим ми самі не можемо мати влади. І тим самим забезпечує нам задоволення й рівновагу розуму, тобто те, що, коли й не є повним щастям, то найбільше до нього наближається. І кожен, напевно, погодиться, що те, що може нам дати щастя або замінити його, все ж, мусить бути великою силою. Тому такою великою силою є, окрім усього психологічно-гуманістичного знання, знання філософське. Саме воно звільняє людину від хибних суджень, оман і помилок, яких ми припускаємося так легко, звертаючи увагу на зовнішній бік речей і досліджуючи лише їхню поверхню; саме воно навчає нас завжди досягати суті людських справ і ставитися до них відповідно до їхньої правдивої вартості. Саме воно зцілює нас від дурної зарозумілості, через яку нам здається, що власне ми є віссю, довкола якої обертається життя. Тому також відкриття Коперника, яке перенесло Землю з центру всесвіту, має таке велике філософське значення – це філософське знання показує нам цілісність всесвіту, маленькою частинкою якого ми є, і водночас каже нам радіти, що в цій цілості, у цьому всесвіті, ми маємо своє місце та своє завдання для здійснення. І хоча сила, що випливає з такого знання, є незмірно великою, вона не перешкоджає нікому іншому у здобутті такої ж сили; тож прагнення до такої сили може бути справою всіх.

Дорога до філософського знання, яке дає таку життєву силу, є довгою й важкою. Не одразу його можна здобути, і не з самих лише книжок і лекцій. Але дорога до нього відкрита кожному і, з якого би пункту людина до нього не наближалася, кожен крок зроблений в напрямі серйозного навчання, у напрямі набуття знань, а тим самим і орієнтації у світі, є одночасно кроком до тієї ідеальної мети людського життя, до якої зводяться всі прагнення до знання, сили й щастя.